Social Harmony and Nation Building

Edited by
Professor (Dr.) ILA. M. Macwan

Published by
PACIFIC PUBLISHING CORPORATION
514, Virani Chamber Opp. Canara Bank,
Sardar Ganj , Anand-388001 Gujarat
M. 9737931777, 9723637111
email: pacificpublishing777@gmail.com
spublication1978@gmail.com

B-2/203 Rohini Sector 17
Nr. Jal Board Office, Delhi-110089

First Published 2023

ISBN : 978-93-91417-59-8

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical or photocopying or otherwise, without prior permission in writing from the publishers/author.

Printed in India

Published by : Abhishek Dahaulia for Sarth Publication Anand & Typeset by Lucky Graphic Delhi & Printed at Vishal Kaushik Printers, Delhi-93.

35. ડૉક્ટર બાબા સાહેબ આંબેડકર બંધારણીય અધિકાર અને ન્યાય- ડૉ હંસાબેન ભાઈલાલભાઈ ખ્રિસ્તી 197
36. ડૉબી.આર.આંબેડકરના સમાન નાગરિક ધારા અંગે મંતવ્યો- ડૉ નયના જશભાઈ પટેલ 199
37. ડૉ બાબાસાહબે આંબેડકનો રાષ્ટ્રવાદ- ડૉ સંગીતા પટેલ 204
38. ડૉ બાબાસાહેબ અમ્બેદાકારના ન્યાયતંત્ર અંગેના વિચારો- ડૉ અશોકકુમાર મોહનલાલ ભાટી 208
39. ભારતીય લોકશાહી પર ડૉ બી. આર. આંબેડકરના વિચારો- ડૉ રંજના છગનભાઈ ધોળકિયા 212
40. ડૉ. બી . આર . આંબેડકરના માનવ અધિકારો અંગેના વિચારો – ડૉ વિમલાબેન એમ. ચૌહાણ 218
41. મહામાનવ ડૉ ભીમરાવ આંબેડકર- ડૉ પરવીનબેન ફિરોઝભાઈ મન્સૂરી . 222
42.માનવ અંધિકારો અંગે ડૉ આંબેડકરના વિચારો- ડૉ રમીલાબેન જે. પટેલ 225
43. મહામાનવ ડૉ ભીમરાવ આંબેડકરનું સામાજીક ક્ષેત્રે યોગદાન- ડૉ દિનેશભાઈ આર. ચૌધરી 228
44. ડૉ આંબેડકર અને બૌદ્ધ ધર્મ –વાઘેલા રાજેન્દ્રસિંહ દશરથસિંહ 233
45. ડૉ બી.આર.આંબેડકર અને બૌદ્ધ ધર્મ – ડૉવિપુલભાઈ ગણેશભાઈ પરમાર 236
46. ડૉ ભીમરાવ આંબેડકર અને બૌદ્ધ ધર્મ ડૉ મનોજકુમાર એન. પંડયા 239
47. ડૉ બી.આર.આંબેડકર અને બૌદ્ધ ધર્મ – ડૉ વિનોદકુમાર ભગવાનભાઈ મુંજપરા 243
48. ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર અને બૌદ્ધધર્મ: એક અધ્યયન- પટેલ જીતેન્દ્રકુમાર બાબુભાઈ 247
49. આંબેડકરના બૌદ્ધ ધર્મના વિચારોની પ્રસ્તુતતા પ્રો(ડૉ) કૃતીકાકુમારી એસ . ચૌધરી 251
50. ડૉ આંબેડકર સાહેબે બંધારણમાં કરેલી મહિલા સશક્તિકરણની જોગવાઈઓ – ડૉનરેન્દ્રકુમાર પ્રભુદાસ પ્રજાપતિ 255
51. પત્રકારત્વની ભૂમિકામાં ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર ડૉ ચૌધરી કલ્પનાબેન ભાવસિંગભાઈ 259
52. ભારતીય મહિલાઓના વ્યવસાયિક વિકાસમાં ડૉ બાબા 262

37

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર અને રાષ્ટ્રવાદ

ડૉ. સંગીતા પટેલ આસિસ્ટન્ટ પ્રૉફેસર ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ સૉશ્યોલૉજી ગુજરાત યુનિવર્સીટી
અમદાવાદ

સારસંક્ષેપ :

રાષ્ટ્રિાદ એક જટીલ સિભાિિના છે. પોતાિિા રાષ્ટ્ર પ્રત્યેિો પ્રેમ, પોતાિિા રાષ્ટ્રિો સિકાસ, રાષ્ટ્ર માટે આદરિી લાગણી, રાષ્ટ્ર માટેિિી િફાદારી, રાષ્ટ્ર માટે બલલદાિિિી ભાિિા, રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનું ગૌરિ િગેરે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરિ મુખ્યત્િે બંધારણ સભાિિા ઘડિયા, પ્રસસધ્ધ કાયદાશાસ્ત્રી, આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાસત પ્રાપ્ત ઉચ્ચસશલક્ષત વ્યક્તત, દલલત િેતા િગેરે તરીકે સંબોધિામાં આિે છે. પરંતુ એક સમાજશાસ્ત્રિા સિદ્યાર્થી તરીકે ડૉ. બાબાસાહેબિો પરરચય મેળિિો હોય તો એક એિા મહામાિિ જેમણે સામાજજક રચિાતંત્ર સંસ્થાઓ - ધમમ, શાસત, સશક્ષણ, રાજ્ય િગેરેિિા અભ્યાસ થકી સામાજજક સ્તરરચિાિે િૈજ્ઞાસિક દ્રષ્ટ્ટકોણથી સમજી સમગ્ર સમાજિા ઉત્થાિમાં યોગદાિ પૂરું પાડયુ છે એટલે કે એક 'સિમ સમાિેશક' દ્રષ્ટ્ટકોણ તેમણે પૂરો પાડયો છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખિો મુખ્ય ઉ□ેશ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરિા રાષ્ટ્રસિમામણ અિે રાષ્ટ્રિા સિકાસમાં કરેલા યોગદાિિે રજૂ કરિાિો છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસ લેખમાં મારહતીિિા દ્વૈસતક સ્ત્રોતોિો ઉપયોગ કયો છે.

ચાિીરૂપ શબ્દો: રાષ્ટ્રિાદ, સામાજજક બરહષ્ટ્કાર, સામાજજક સમાિેશિ

પ્રસ્તાવના :

ભારતિી બંધારણ સભાિિા સશલ્પી ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનું વ્યક્તતત્િ બહુઆયામી રહ્યુ છે. તેમણે સિસિધ સામાજજક પાસાઓિો િૈજ્ઞાસિક-તારકિક અભ્યાસ કયો છે. કાયદો, સશક્ષણ, સમાજ સુધારણા, સમાિેશક સિકાસ, માિિ અસધકારો, ધમમ, મરહલા સશક્તતકરણ, ન્યાય, સમાિતા, માિિ ગૌરિ, ઈસતહાસસિ□ િગેરે ક્ષેત્રોમાં ડૉ. બાબાસાહેબનું સસિશેષ પ્રદાિ રહ્યુ છે. જયાં-જયાં શોષણ થયું છે ત્યાં તેમણે સિરોધ કયો છે અિે એ પણ તારકિક રીતે અિે છેિટે તો તેમિા દરેક પ્રયાસો રાષ્ટ્રીય ઉત્થાિ અિે ઉત્કષમ માટેિા હતા. ભારતિા બંધારણિા ઘડિયા તરીકે તેમણે એક રદઘમદ્રષ્ટ્ટા તરીકે રાષ્ટ્રરહતિે કેન્દ્રમાં રાખી સિકાસનું 'િીઝિ' અિે 'રોડમેપ' આપ્યા. જેમાં તેમિા અખૂટ રાષ્ટ્રપ્રેમિા દશમિ થાય છે.

રાષ્ટ્વાદ :

'Oxford Dictionary of Sociology' – મુજબ લાગણી, મહત્િકાંક્ષા, સભાિિા- આ બધા ખ્યાલો સાથે રાષ્ટ્રિાદિો ખ્યાલ સંકળાયેલો છે. સાથે-સાથે દેશ માટે ગૌરિિી લાગણી મહત્િિી છે. એસમલ દુખામઈમ અિે લેસિિ માટે અપેલક્ષત આધારભૂતતા, પરસ્પરાિલંબિ એ પરરપકિ રાષ્ટ્રિાદ છે. ટૂંકમાં રાષ્ટ્રિાદ એટલે પોતાિિા રાષ્ટ્ર પ્રત્યે િફાદારીિિી ભાિિા,

પ ોતાિ ા રાષ્ટ્રી સંસ્કૃસત સાર્થેિ ોલગાિ, અન્ય રાષ્ટ્ર ોિી તુલિામાં પ ોતાિ ા રાષ્ટ્ર રાત્યે ગ ૌર િ ે આત્મસમપમણિી લાગણી િગેરે ભારતીય સંસ્કૃસત િ ે પરંપરા મુજબ જ હોઈએ ત ો 'િસુધૈિ કુટુમ્બકમ' િી ભાિ િા પાયામાં રહેલી છે. ગ્રીક

લચિંતક ો પ્લેટ ો િ ે એરરસ્ટ ોટલે આદશમ રાજયી સંકલ્પિા દ્વારા રાષ્ટ્રિાદિ સમજાવ્ય ો છે. જાણીતા પત્રકાર ડ ૉ પ્રકાશ િ. શાહે(ગુજરાત સમાજશાસ્ત્ર પરરષદ ૨૪મુ અસધિેશિ-અંબાજી) પ ોતાિ ા િતતિયમાં રાષ્ટ્રિાદિ એક સરસ ઐસતહાસસક પ્રસંગ દ્વારા સમજાિ િા પ્રયાસ કય ો હત ો ૧૯૩૭િી પ્રાંસતક સ્િરાજિ ચૂંટણી સમયે જિાહરલાલ િહેરુ ગ્રામસભા સંબ ોધિા ગયા હતા િ ો પ્રસંગ છે. િહેરુ કહે છે, 'સાંજ પડી ગઈ હતી, રાત િજીક હતી, હું પહ ોંચ્ય ો એટલે ગ્રામજિ ોએ 'ભારતમાતા કી જાય' ઊંચા સાદે બ ોલાિી. એટલે િહેરુએ પૂછ્યું કે 'ભારતમાતા એટલે શું?' કેટલાકે રહમાલયનું ઉદાહરણ આપ્યું, કેટલાકે ગંગાિ ે, કુદરતી સ ૌંદયમિ ે ભારતમાતા સાર્થે જ ોડ્યું. િહેરુએ જિાબ આપ્ય ો કે 'તમારા ચહેરા પરનું ક્સ્મત એટલે ભારતમાતાનું ક્સ્મત િ ે તમારા આંખિા આંસુ એટલે ભારતમાતાિ ા આંસુ, િદીઓ, પિમત ો એ ત ો બધું કુદરતી છે પરંતુ રાષ્ટ્ર અમૂતમ છે. પરસ્પરિ ા સુખ-દુખ એ પ્રત્યક્ષ રાષ્ટ્રિાદ છે જે માિ િદ્રવ્ય છે. આપણે રાષ્ટ્રપ્રેમ, દેશદાઝિ િાત કરીએ છીએ, પણ દેશ એટલે શું? એ સાચા અર્થમમાં ખબર હ ોિી જ હોઈએ. દેશ માટે માર ો ધમમ, મારી જ્ઞાસત, મારું રાજય, માર ો પ્રદેશ, મારી ભાષા, મારી સંસ્કૃસત, મારા દેશિાસીઓિ ા સુખ-દુ:ખમાં હું મારું સુખ-દુખ જ ોઉં એ ખર ો રાષ્ટ્રિાદ છે. દેશિી અંદર િ ે દેશિી બહાર એમ બંિ ે જગ્યાએ આ લાગુ પડે છે.

ડ ૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર િ ે રાષ્ટ્રિાદ :

'આદશમ સમાજ ગસતશીલ હ ોિ ો જ હોઈએ, એક ભાગમાંર્થી બીજા ભાગ ોમાં ર્થતા પરરિતમિિી માહહતી આપે તેિ ા વ્યિહાર માગ ોર્થી સભર હ ોિ ો જ હોઈએ. આદશમ

સમાજમાં સભાિપણે આદાિ-પ્રદાિ ર્થતાં િહેંચતા િ ેક રહત ો હ ોિ ા જ હોઈએ. અન્ય પ્રકારિ ા મંડળ ો સાર્થેિ ા સંપકમિ ા સિસિધ િ ે મુકત સંપકમ લબિંદુઓ હ ોિ ા જ હોઈએ. બીજા શબ્દ ોમાં કહીએ ત ો સામાજજક ઊધ્િમગામીતા હ ોિી જ હોઈએ. આ બંધુત્િ છે જે લ ોકશાહીિ ો પયામય છે. લ ોકશાહી તે સરકારનું સ્િરૂપ માત્ર િર્થી. તે મુખ્યત્િ ે સંયુતત જીિિિી અરસપરસિ ા સંયુતત અનુભિ ોિી રીસત છે. દેશબાંધિ ો પ્રત્યેિ ા માિ તર્થા આદરનું તે આિશ્યક િલણ છે'.(જ્ઞાસતિ ો ઉચ્છેદ)

ડ ૉ બાબાસાહેબ આંબેડકરિ ા ઉપર ોતત સિધાિ ોમાં રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનું ગ ૌરિ સ્પષ્ટ જ ોઈ શકાય છે. તેમણે પરંપરાગત રૂરિઓ. કુંરિત માન્યતાઓ સ્ર્થાિ ે ગસતશીલતાિી િાત કરી છે િ ે એ પણ ઉધ્િમગામી ગસતશીલતા. જેમાં પરસ્પરિ ો આદર િ ે બંધુત્િિી ભાિ િા સમાયેલી હ ોય. સામાજજકરણિી પ્રરિયા દ્વારા આજિ ો બાળક આિતીકાલે દેશિ ો જિાબદાર િાગરરક બિ ે છે. આપણી લ ોકશાહીિ ા પાયાિ ા મૂલ્ય ો સમાિતા,સ્િતંત્રતા િ ે બંધુતા આ ત્રણેય બાળકિ ે બંધારણરૂપે ગળથૂર્થીમાં મળેલા છે. જરૂર છે િ ે ય ોગ્ય રીતે જતિ કરિાિી.

સામાજજક સિજ્ઞાિ ોિ ા અભ્યાસિમ ોમાં ભારતીય ઈસતહાસિ સમજિ પ્લેટ ો, એરરસ્ટ ોટલ, હેરેડ ોટસ, ઓગસ્ટ ક ોમ્ટ, દુખામઈમ, મેતસિબર, કાલમ માતસમ િગેરે સિદ્વાિ ોિ ા સિચાર ો સમાસિષ્ટ છે, જે િૈસિક 'કલેિર' પૂરું પાડે છે' પરંતુ ભારતિ, ભારતીય િારસાિ ે, ભારતીય ઈસતહાસનું પ્રાદેસશક, તારકિક, પ ોતીકું િ ે િાસ્તસિક લચત્ર રજૂ કરિાર ડ ૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર પૂરતા પ્રમાણમાં અભ્યાસિમ ોમાં સમાસિષ્ટ

ર્થયા િર્થી જે બાબત સખેદ સ્િિીકારિ રહી. સામાજજક સિજ્ઞાિિ સોં અનુસ્િિાનક કક્ષાિિા અભ્યાસિમ સોં ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકરિ ોસબલ્ટિ પરરપ્રેક્ષ્ય ભણાિિાય છે. પરંતુ શાળા કક્ષાએર્થી ડૉ બાબાસાહેબિા સિમ સમાિિેશક રાષ્ટ્રીય મૂલ્ય ોદ્વારા બાળકિ િિાસ્તસિક અર્થમમાં ભારતીય બિાિિી શકાય.

ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાસત પ્રાપ્ત સિદ્યાર્થી હતા અિે તેમણે ધાયુિં હ ેત ોસિદેશમાં ઉચ્ચ પદિાળી િિ ક્રેરી સ્િિીકારી ત્યાં સ્થાયી ર્થઈ શક્યા હ ેા. પરંતુ તેમિા હૈયામાં દેશ રહત િસેલું હતું અિે એટલે જ ભારતમાં જે-જે ક્ષેત્ર સોં અસમાિિતા, અંધશ્રદ્ધા, અજ્ઞાિિતા હતી અિે શ ાેષી કાિિીિિે, તેનું તારકિક અર્થમઘટિ રજૂ કયુિં છે. તેિિે આ મુજબ રજૂ કરી શકાય.

ભારતિી સ ર્ાેિી પ્રાચીિ અિે મ ાેટી સંસ્થા જ્ઞાસતસંસ્થાિિા અભ્યાસમાં તેઓ Action Sociologistિિી ભૂસમકામાં જ ોિિા મળે છે. તેમણે જ્ઞાસતિી ઉત્પસિિિા સસદ્ધાંત ોિિે તારકિક કસ ાેટીએ ચકાસી, પ્રશ્ન ોપૂછી િિૈજ્ઞાસિક સિશ્લેષણ રજૂ કયુિં છે. સાર્થે-સાર્થે આ પ્રશ્ન ોિિા સિિિારણ અિે સમાજિ સિકાસ માટે શું કરવું જ ોઈએ તેિિી પણ રજૂઆત કરી છે. આ તેમિ ોરાષ્ટ્રિાદ છે માત્ર સિર ાેધ કે પ્રશ્ન ોિિરહ પરંતુ રાષ્ટ્રરહતમાં તેનું સિિિારણ 'મૂકિાયક' સામાસયકિા પહેલા જ અંકમાં તેમણે તંત્રીલેખ લખ્ય ોતેમાં જ્ઞાસતિી િિાસ્તસિકતા રજૂ કરી છે. 'રહન્દુસ્તાિ દેશ જાણે માત્ર સિષમતાનું આશ્રયસ્થાિ છે. રહિંદુઓ ોસમિાર ોછે અિે એક એક જતી તેિિ ોએક એક મજલ ોછે. એક મજલેર્થી બીજા મજલે જિા માટે એમાં ક ોઈ રસ્ત ોરાખિામાં આવ્ય ોિર્થી. જે મજલે સે જન્મ્યા એજ

ભારત દેશિા દરેક િિાગરરકનું રહત ડૉ બાબા સાહેબિા હૈયે િસેલું હતું અિે ક ોઈ પણ પ્રકારિા ભેદભાિ સિિિા તેમણે દરેકિ પ ાેષીકા ગણ્યા છે. ભારતીય અર્થમતંત્રિ ોઘણ ોમ ાેટ ોભાગ આજે પણ ખેતીિિા વ્યિસાય સાર્થે સંબંસધત છે. ખેડૂત ોિિા શ ાેષણ સામે ડૉ બાબાસાહેબે લબ્રટીશર ોિિી ઝાટકણી કાિિી હતી. ૧૯૩૭િિી પ્રાંતીય ધારાસભાિિી ચૂંટણીિિાં એક િિષમ પહેલાં બાબાસાહેબે સ્િતંત્ર મજદૂર પક્ષ િિામર્થી રાજિૈસતક દળિી સ્થાપિા કરી હતી. એમિા પક્ષિા આ િિામકરણમાં મજદૂર િિગમિી સ્િતંત્રતાિિી સંકલ્પિા વ્યતત કરાઈ હતી. બાબા સાહેબે એમિા પક્ષિા મેિિીફેસ્ટ સોં ભૂસમહીિ ખેડૂત ોઅિે ઔદ્ય ોગિક મજુરીિિા ઉત્કષમિી રૂપરેખા બાંધી હતી.

અંગ્રેજ ોિિી ગુલામીમાંર્થી મુક્ત ર્થયેલા ભવ્ય ભૂતકાળ ધરાિિતા ભારતિ એક આદશમ રાષ્ટ્ર બિાિિિાિિી રદશામાં ડૉ બાબાસાહેબનું ય ોગદાિ અરદ્વતીય છે. બંધારણીય બાબત ોસિશેિિી ચચામઓમાં ૧૯૧૯િિા મ ોન્ટફ્જ સુધારાર્થી માંડીિિે ૧૯૪૬િિા કેબીિિેટ સમશિ સુધી તેઓ સતત સરિય રહ્યા હતા. તેઓ ભારતમાિિી કાનૂિિી અિે બંધારણીય

તા. ૨૫.૧૧.૧૯૪૯ િિા ર ોજ રાષ્ટ્રિ પ ાેતાનું બંધારણ આપતી િખતે આંબેડકરે એક રદઘમદેષ્ટાિિી રુએ કહ્યું હતું કે આ એક અિ ોદસ્તાિિેજ છે કે જે દેશિ માત્ર રાજકીય સ્િતંત્રતાિિી બાંયધરી આપે છે અિે આસર્થિક સમાિિતા અિે સમાજિ િબળા િગ ોિિા ઉત્ર્થાિ માટે જ ોતિત ો પ્રયાસ ોિહીં કરિામાં આિે ત ોએક રદિસ એિ ોઆિી શકે છે કે જ્યારે આપણી આંકાક્ષાઓિ ોદસ્તાિિેજ સામે ખતર ોઉભ ોર્થાય.

ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર માત્ર અંગ્રેજ ોિિે દેશસિકાલ કરિાિિા રહમાયતી િ હતા. પરંતુ સંપૂણમ સ્િતંત્રતાિિાં રહમાયતી હતા. એટલે રાષ્ટ્રિા દરેકે-દરેક િિાગરરક સુધી ક ોઈ પણ જાતિા ભેદભાિ સિિિા સ્િતંત્રતા પહ ાેંચે એ રદશામાં સતત પ્રયત્િશીલ હતા. આ રદઘમદેષ્ટીિિે

ધ્યાનમાં રાખીને તેમણે મૂળભૂત માનવ અધિકારોને વિશેષ મહત્વ આપ્યું અને ભારતીય બંધારણમાં તેનો સમાવેશ કર્યો. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં નિરક્ષરતામાં ઘટાડો, શાળા કક્ષાએ ઘટેલો ડ્રોપઆઉટ રેશિયો, મહિલાઓની શિક્ષણમાં વધેલી ભાગીદારી વગેરે બંધારણમાં સમાવિષ્ટ મૂળભૂત અધિકારોને આભારી છે. માનવ અધિકારોનો બંધારણમાં સામેલ કરી પોતાના રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનું મમત્વ, આદર અને પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો છે.

ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર સ્વતંત્ર ભારત સામેના પડકારોથી વાકેફ હતા અને રાષ્ટ્રના સુચારુ ભવિષ્ય માટે તેમણે મહિલાઓના અધિકારોને વિશેષ મહત્વ આપ્યું. આપણે આજે કહીએ છીએ કે '૨૧મી સદી મહિલાઓની સદી છે' મહિલાઓ આ સ્થાને પહોંચાડવામાં ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકરનું અદ્વિતીય યોગદાન છે. બંધારણની કલમોમાં મહિલાઓ માટે વિશેષ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. દા.ત. સ્ત્રીઓ માટે કાયદા સમક્ષ સમાનતા (કલમ-૧૪), રાજ્ય સરકારે મહિલાઓ અને બાળકોની તરફેણમાં કોઈ ખાસ જોગવાઈઓ કરવી (કલમ-૧૫(૩)), 'સમાન કામ સમાન વેતન' (કલમ-૩૧(ડી)), રાજ્ય સરકારે કામની પરિસ્થિતિ અને માતૃત્વ રાહત માટે ન્યાયી તથા માનવીય જોગવાઈઓ કરવી (કલમ-૪૨), મહિલાઓની રાજકીય ભાગીદારી માટે પણ કલમ ૨૪૩ ડી (૩), કલમ ૨૪૩ ડી (૪૦, કલમ ૨૪૩ ટી (૩) વગેરેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત મહિલાઓની સામાજિક, આર્થિક સ્થિતિમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન કરવા કેટલાક કાનૂની સુધારા લાવ્યા.

ઉપસંહાર :

ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકરે એક રાજપુરુષ રૂપે ભારતનો ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ઉજ્જ્વળ ભવિષ્ય તેમજ, ભારતની ધર્મ, ભાષા, જાતિ જેવી વિવિધતાઓ એક તાંતણે બાંધી બંધારણમાં વણી લીધી. વાસ્તવિક અર્થમાં રાષ્ટ્ર રહેવું આ રાષ્ટ્રપુરુષે તો સંઘર્ષ પોતાનું મહાન કાર્ય પાર પાડ્યું. પરંતુ એમના રાષ્ટ્રવાદનું યોગ્ય અર્થઘટન કરીને રાષ્ટ્ર વિકાસમાં યોગદાન આપવાની જવાબદારી આજના નાગરિકો, યુવાનો અને સામાજિક વિજ્ઞાનના અભ્યાસીઓની વિશેષ છે. ડૉ બાબાસાહેબ આંબેડકર અને તેમના રાષ્ટ્રવાદ જીવનવાદ સંશોધનો, સેમીનાર, વ્યાખ્યાનો માત્ર કાગળ પર ન રહેતા વ્યવહારુ અમલ બની સમાજમાં પ્રસરે એ જોવાની ખાસ જવાબદારી સામાજિક વિજ્ઞાનના અભ્યાસીઓની છે.

સંદર્ભસૂચી :

- Bakshi, S. R. (ed), B. R. Ambedkar his Political and social Ideology, New Delhi, Deep & Deep, Publication, 2000.
- Narendra Jadhav (2014), Ambedkar Awakening India's social Conscience, Konark Publishers, New Delhi.
- રમેશચંદ્ર પરમાર (૧૯૯૧), સમાજ સુધારક આંબેડકર, આંબેડકરી શતાબ્દી, ગુર્જર ગ્રંથશ્રેણી, ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ.
- ડૉ ચંદુ મહેરીયા, સંપાદક (૨૦૧૪), સમાનતા સેનાની ડૉ આંબેડકર, સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ.
- ડૉ આંબેડકર, સંપૂર્ણ અક્ષર દેહ, ગ્રંથ-૧૯૯૩. કલ્યાણ મંત્રાલય, ભારત સરકાર.